

İSLÂM HUKUK USÛLÜNDE CEVAZ KAVRAMI*

The Legitimacy in The Metedology of Islamic Law

Ekrem KOÇ**

Özet

İslâm hukuk ilminde cevaz, dinî ve hukukî sahada serbestliği, müsamahayı ifade edip, cevaz verilen dinî-hukukî bir meselenin bir sakınca içermediğini, mahzurlu olmadığını, bir günahın terettüp etmediğini belirtir. En genel ifadeyle cevaz, şeriata (dinî-hukukî) uygunluktur.

Usûl literatüründe ise câiz kavramı, İslâm hukukçularının ekseriyetine göre beş temel teklifî hükümden biri olan “mubah” kavramı ile eş anlamda kullanılmıştır. Her iki kavramda “yapılmasında veya terk edilmesinde mükellefe bir günahın terettüp etmediği şey” manasını ifade etmektedir.

Usûl literatüründe câizin şer’î bir hüküm olup olmadığı meselesi tartışmalıdır. Aslında bu tartışma içerisinde olan usûl âlimleri bu tartışmanın terim ihtilafından kaynaklandığını ifade etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: İslâm, İslâm Hukuku, Cevaz, Mubah, Usûl.

Abstract

Legitimacy in Islamic Law Science predicates exemption and tolerance in religious and juridical fields. It also denotes that whatever has been religiously and juristically permitted does not include any drawbacks, and it is not disadvantageous to the agent or does not prescribe a sin be incumbent upon them. In the most general sense, permissibility means appropriateness for Sharia (both religiously and legally).

According to the majority of the Islamic Jurists, in the literature of the Methodology of Islamic Law–*Usûl*, the concept “legitimate” is used synonymous with permissibility/*mubah*, which is one of the five rules in relation to actions –*amaliyya*. Both concepts refer to the situations for which a sin is not incumbent upon the agent at the times when the action is practiced or avoided.

* Bu makale, “İslâm Hukuk İlminde Cevaz Kavramı” adlı basılmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

** Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ekoc@agri.edu.tr

Another debate about the concept “permissible” in *Usûl* is the issue whether “permissible” is a rule of Sharia or not. The scholars in the field state that the issue in fact is an outcome of a terminological debate.

Key Words: Islam, Islamic Law, Permissibility, Legitimate, Methodology.

1. Giriş

Fıkıh usûlü eserlerinde câiz terimine genellikle şer’î hükmün kısımlarına ilişkin tasnifler ve bunlarla alakalı kavramlar arasında yer verilir. Cevazın teklifi hükümler içerisindeki ibâha kavramı ile yakın ilişkisi vardır.¹

Usûl âlimleri, şer’î hükmün tanımında verilen “tahyîr/serbestlik” kaydıyla cevaz’ın/mubah’ın kastedildiğini belirtirler. Gazâlî’nin (ö. 505/1111) de içinde bulunduğu bazı âlimler câiz ve mubahı eş anlamlı görürler.² İbâha ve cevaz, şeriatın kişiye bir işi yapıp yapmama konusunda tanıdığı serbestliği ifade eder.

Cevaz’ın/ibâhan’ın şer’î hüküm olup olmadığı hususu da usûl âlimlerinin üzerinde durduğu bir başka noktadır. Usûl âlimleri cevazı tağlîb yolu ile şer’î hüküm içerisinde görmüşlerdir.³

2. Bir Hüküm Kategorisi Olarak Cevaz

Nassın ve dolayısıyla bir hitabın var olduğu hususlardaki cevaz (serbestlik) hakkında hiçbir ihtilafın bulunmaması yanında, herhangi bir

¹ Ali Bardakoğlu, “Câiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII/27.

² Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1324, I/73-75; Ebû Nasr Taceddîn İbnu's-Subkî Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi (ö. 771/1370), *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed), Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1419/1999, II/5-6; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Musa er-Rahûnî, (ö. 773/1371), (thk. Yusuf Ahdar Kayyim), *Tuhfetu'l-Mes'ûl fi Şerhi Muhtasari Munteha's-Sûl*, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, Dubey [Dubai] 1422/2002, II/82; Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşi (ö. 794/1392), *Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûn, Kuveyt 1992, I/286; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Marife, Beyrût (t.y.), s. 24; Muhammed Ebu'l-Feth el-Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfi fi's-Şeriatî'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1988, s. 235; Bardakoğlu, “Câiz”.

³ Şevkânî, s.23; Muhammed Saîd Mansûrîzâde el-İzmirî (ö. 1342/1923), “Cevazın Şerî Ahkâmdan Olmadığına Dair”, *İslâm Mecmuası*, X [t.y.], s. 295-303. İzmirli, İsmail Hakkı (ö. 1369/1946), “Cevazın Ahkâmı Şerîden Olup Olmaması Hakkında Nizâa Nizâ-i Lâfzîdir” *Sebilu'r-Reşâd*, XII/303, 1332, s. 296-301.

hitabın söz konusu olmadığı durumlarda cevaz hükmünün sabit olup olamayacağı meselesi İslâm hukukçuları arasında tartışma mevzusu olmuştur. Şârî'in mükelleflerin fiilleriyle alâkalı olarak haramlık veya helal olduğunu bildiren türden hitabı bulunmasının yanı sıra bir de hükmü hakkında herhangi bir hitabın söz konusu olmadığı durumlar bulunmaktadır.

Şârî'in hitabının söz konusu olduğu durumlarda emir, nehiy veya serbestlik/cevaz türünden hükümlerden biri bulunmaktadır. Şârî'in bir fiilin veya işin işlenip işlenmemesi hususunda emir içerikli bir hitapta bulunması O'nun mükelleften sadır olacak fiil için belirgin bir kastının varlığını göstermektedir. Zira Şârî', mükellef tarafından böyle bir fiilin ortaya konulmasını talep etmekte ve kastını mükelleflere yönelttiği hitabı ile belirtmektedir.

Şârî'in yapılmasını veya terkini kastettiği hususlar kullara bildirdiği nispette açıktır. Usûlcüler arasında asıl tartışma konusu herhangi bir hitabın bulunmadığı durumlar hakkındadır. Şârî'in mükellefleri bir işin yapılıp yapılmaması hususunda serbest bırakmasında kendi kastının varlığı veya yokluğu meselesidir.

Şârî'in hükmünü bildirmediği ve kulun bu durumda ne yapması gerektiği hususu İslâm âlimleri tarafından tartışma konusu olmuş ve iki farklı ilim dalı tarafından mütalaa edilerek meseleye ilişkin tartışmalar İslâmî literatüre farklı tarzlarda yansımıştır. İslâmî literatürde hüsün ve kubuh konusu hem kelâm hem de fıkıh ilminde gerek mahiyeti gerekse aklın iyilik ve kötülüğü idrak etmedeki yetkisi ve kapasitesi, dolayısıyla iyi ve kötü hakkındaki bilgilerin menşei açısından ele alınarak inceleme konusu olmuştur.⁴ Biz öncelikle kelâm ilminde hüsün kubuh meselesine kısa ve genel olarak değineceğiz.

Hüsün mastarından gelen hasen, kötülüğü içermeyen ve kötülenmeyi hak etmeyen her türlü fiildir.⁵ Hasen, güzelliğe ilave bir nitelik taşıyan ve taşımayan olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi övgüye konu olurken ikincisi övgüye konu teşkil etmeyip câiz/mubah diye isimlendirilir. Övgüye konu olan

⁴ İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XIX/60.

⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Minhâc fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Sabine Schmidtke), Stuttgart, 1997, s. 59.

hasen ise yapılması methe layık olmakla beraber terki zemmi gerektirmeyen nafiler ve yapılması methi, terki zemmi gerektiren farzlar diye ikiye ayrılır.⁶

Kubuh mastarından gelen kabih, bazı yönlerden zemmi gerektiren her türlü fiildir.⁷ Bazı yönler ifadesinden maksat, kişinin işlemiş olduğu küçük günahlardan dolayı her yönüyle zemmedilmeyi hak etmemesidir. Zira sevabı miktarınca küçük günahın silinmesiyle zemmi gerektirmemesi sebebiyle bir yönden zemmi gerektirir ki bu da silmeye yetecek kadar sevabı yitirmesidir. Aynı şekilde bazı yönler ifadesiyle çocuk, deli ve hayvandan sadır olan kabihlerin zemmedilmeyi gerektirmediğine işaret edilir.⁸

Şâri'in dinî bildirim (hitap) yollarından olan tahyîr (mubah/câiz) mükellefîn bir işi yapıp yapmama da serbest bırakılmış olmasını ifade eder. Şâri'in sükûtunun cevaz ifade edip etmemesi usûl âlimlerince tartışma konusu olmuştur.⁹ Bu sebeple câiz'in/mubah'ın, hitabın varlığının neticesi mi yoksa yokluğunun sonucu mu olduğu konusundaki tartışmalara yer vereceğiz. Fiil veya terkenden dolayı herhangi bir muaheze olmaması açısından câiz/mubah ile ibâha-i asliyye arasında benzerlik söz konusudur. Zira Şâri'in hitabı mükellefe ulaşmamıştır.

Usûl âlimlerinin ekseriyetine göre karşılaşılan bir işte, olaya veya fiile ilişkin bir hüküm bulunması durumunda, aksine bir delil bulunmadığı sürece “eşyada asıl olanın câizlik/mubahlık olduğu” fikri benimsenmiştir. Şâri'in hiçbir şeyi hükümsüz bırakmadığını savunan Zâhirî mezhebi, istishâbu'l-hali icmânın bir türü ya da onda istinbat edilen bir delil olarak görür. Kur'ân ve Sünnet nassının salt zaman ve mekân değişimiyle değişime uğramayacağı tezini onunla temellendirirler.¹⁰

Fıkıh usûlü, ele aldığı konuları mantık ilmine benzer tarzda üç ayrı düzeyde işler. Mantık ilminin üç temel kısmı olan kavramlar, önermeler ve çıkarımlar mantığını fıkıh disiplininde de görmek mümkündür. Ancak her ilmî disiplin, kendine özgü kalıpları içerisinde diğer disiplinlere göre farklılık arz eder. Bu farklılık, ilmî bir disiplin olan fıkıh usûlünde de mevcuttur.¹¹

⁶ Ebu'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usûlu'l-Hamse*, Beyrut 1422/2001, s. 220.

⁷ Kâdî Abdulcebbar, s. 16.

⁸ Kâdî Abdulcebbar, s. 16.

⁹ İzmirli, XII/298.

¹⁰ Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XIII/378.

¹¹ Bilal Aybakan, “İslâm'da Dinî Bilginin Doğası ve Usûl-i Fıkıhın Geliştirdiği Yorum Tarzı”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII, Yıl: 2000, s. 57-77.

Fıkıhî bilginin yapısı analiz edildiğinde bu bilgileri içeren önermeler (ahkâm) formel olarak iki şekilde yapılandırılır:

- 1- Kategorik önermeler/teklifi hükümler
- 2- Bağıntısalsarhlı önermeler/vaz'î hükümler

Kategorik önermenin öznesini bir insan fiili, yüklemine ise bu ilmî disiplinin ürettiği tümel kavramlardan biri oluşturur.

Bağıntısals önermelerde ise,

- İki fiil arasında,
- Bir fiil ile bir olay arasında veya
- Bir olay ile bir fiil arasında, ya parça-bütün ilişkisi (rükün) ya da sebep, şart veya mâni bağı kurulur. Kurulan bu bağı mükellefin riayet edip etmemesine göre onun işlediği fiile sıhhat, fesad ve butlan gibi bazen dinî bazen hukukî sonuçlar bağlanır.¹²

Fıkıh bilgisinin kategorik önermeler/teklifi hükümler, grubunda cumhura göre, vacip, mendup, mubah, mekruh ve haramdan oluşan beş temel kategori mevcuttur.* İnsan fiil ve davranışları, din nazarında bu beş temel kategoriden birisine muhakkak girer.¹³

Cevaz kavramı fıkıh bilgisinin ürettiği bu beş temel kategori kapsamında olup olmadığı konusu İslâm hukukçuları tarafından ele alınmıştır. Çoğunluk hukukçular tarafından hüküm kapsamında değerlendirilerek bir hüküm türü olduğu kabul edilen cevaz kavramının hüküm kavramı ile olan yakın ilişkisinin tespiti, kavramın içlem-kaplamına ilişkin sağlıklı değerlendirmelerin yapılabilmesi açısından önemlidir.

Hüküm kelimesi sözlükte; “karar vermek, ispat (olumlama) veya nefy (olumsuzlama) suretiyle bir şeyi diğer şeye isnat etmek, bir şey üzerine terettüp eden sonuç” gibi anlamlara gelir. Kazâ alanında hüküm, kâdînin/hâkimin muhâsamayı/davalaşmayı kat’ (kesme) ve hasm (sonuçlandırma) manasında kullanılır. Hüküm, mantık ilminde ise bir şeyin bir başka şey üzerine olumlu veya olumsuz surette vârid olmasıdır. İtikadî meselelerle alakalı şer’î ahkâma «ahkâm-ı asliyye» dendiği gibi ibadet ve muamelata ilişkin şer’î hükümlere de «ahkâm-ı feriyye» adı verilir.¹⁴

¹² Aybakan, s. 57-77.

* Hanefî hukukçular bu beş temel hüküm kategorisine farz ve tenzihen mekruhu da ilâve ederler.

¹³ Aybakan, s. 57-77.

¹⁴ Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, s. 161.

Kur'ân-ı Kerîm'de "hüküm" kelimesi otuz yerde geçmekte olup, türevleriyle birlikte bu sayı daha fazla olmaktadır. Kur'ân'da hüküm kelimesinin, kullanım yaygınlığına bakıldığında "yargılama ve karar verme" anlamlarında zikredildiği görülür. İslâm hukukunda hüküm kavramı, mantık ilmindeki mahiyeti de göz önünde bulundurularak ele alınmış; kavramın kullanımında vahiy veya rey kaynaklı herhangi bir mesele hakkındaki hukukî değer yargısını ilişkilendirme ve nitelendirme esas alınmıştır.¹⁵

Fıkıh usûlü kaynaklarında Hüküm kavramı, kendisiyle yakından ilişkisi bulunan "hâkim", "el-mahkûm fih" ve "el-mahkûm aleyh" kavramlarıyla birlikte ele alınır. İslâm hukukçularının hüküm kavramına ilişkin tarifleri usûlde izledikleri meslek ve metoda bağlı olarak farklılık arz etmektedir. Fukahâ usûlcülerine göre hüküm; "Şârî'in kulların fiillerine ilişkin hitabıyla sabit olan şey" veya "Şârî'in mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının eseri" şeklinde tarif edilmektedir.¹⁶ Mütakellimîn metoduyla eser yazan usûlcülere göre ise; "Şârî'in kulların fiillerine ilişkin olan hitabı" şeklinde tanımlanır.¹⁷ Bununla birlikte erken devir usûl eserlerine nispetle daha sonraki dönemlerde ortaya konulan usûl literatüründe kavrama daha teknik bir çerçeve kazandırılarak şer'î hüküm, "Şârî'in iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiilleriyle alakalı hitabı olarak tarif edilmiştir."¹⁸

Netice olarak Hanefîlerin hüküm kavramına yükledikleri anlamın nas ile mükelleflerin fiilleri arasındaki bir râbîta, Mütakellim usûlcülerin kavrama ilişkin yaklaşımlarının ise Şârî' ile O'nun hitabı arasındaki ilişki bağlamında ortaya konulmuş tanımlar olduğu görülür.¹⁹

Farklı yaklaşımların bir sonucu olarak hüküm kavramına dair farklı değerlendirmelerde bulunan her iki fıkıh mektebince ortaya konulan tarifler şer'î hükmün kulların fiillerine ilişkin olup eşya ve nesnelere alakalı

¹⁵ İlyas Üzüm, "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII/464.

¹⁶ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadruşşerîa (ö. 747/1346), *et-Tavzîh Şerhu't-Tenkîh*, (*et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh* ile birlikte), Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1998, I/40; Mehmed Efendi Molla Husrev (ö. 885/1481), *Mir'âtu'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, Dersââdet 1321, s. 276; Beyânûnî, "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII/466; Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfi*, s. 25-42.

¹⁷ Gazâlî, I/55; Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *Muhtasarü Muntehe's-Sûl ve'l-Emel fi İlme'l-Usûl ve'l-Cedel*, (thk. Nezîr Hamad), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, I/282-283.

¹⁸ Beyânûnî, "Hüküm"; Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfi*, s. 25-42.

¹⁹ Beyânûnî, "Hüküm".

bulunmadığı noktasında aynı kanaati paylaştıklarını göstermektedir. Buradan hareketle bir fiil hakkında “vaciptir” veya “mekruhtur” denilmesi mümkün olduğu halde, eşyalar hakkında bu tür bir yargıda bulunmanın mümkün olmadığı anlaşılır. Bununla birlikte “*meYTE, kan, domuz eti... size haram kıldı*”²⁰ âyetinde ve benzeri hadislerde helal veya haram olma keyfiyetinin nesnelere verilmesi hakikî anlamda olmayıp mecazî birer kullanımdır.

Usûlcülerin genelinin cevaz ile ibâha kavramlarını birbiriyle eş anlamlı olarak kabul etmeleri²¹ ve bu kavramları birbirlerinin yerine kullanmış olmaları açısından genel olarak cevazın üç kısımda ele alındığı görülür:

- Şâri’ in mükellefleri muhayyer bırakarak onlar hakkındaki bir fiil veya işin yapılmasının serbest olduğunu bildirmesi ile sabit olan cevaz. “Dilerseniz yapın, dilerseniz terk edin” türünden hitaplar bu kısma dâhildir.
- Şâri’ tarafından serbest bırakıldığına dair herhangi bir şer’î delil bulunmamakla birlikte ilgili hususta zorluğun ve meşakkatin kaldırıldığı yolundaki bildirimlerle ortaya konulan cevaz. “Size herhangi bir vebal veya sorumluluk ya da zorlama yoktur” türünden hitaplar bu kısma örnek teşkil eder.
- Şâri’ tarafından serbest bırakıldığına ve o hususta mükelleflerin vebalden kurtulduklarına ilişkin hiçbir delilin bulunmayıp beraat-i asliye prensibince sabit olan cevaz.²² Aksine bir delil bulununcaya kadar zimmetin beraatına hükmetmenin câiz olması buna örnek teşkil eder.

Bir kısım Mu’tezilî ulema cevazı, yapma ve terkinde muaheze ve cezalandırmanın söz konusu olmaması açısından değerlendirerek bir şeyin câiz olması hakkındaki hükmün sem’î delilden hem önce hem de sonra sabit olduğunu savunurlar. Bu yönüyle Mu’tezilî usûlcüler cevazı bir hüküm olarak görmezler.²³

²⁰ Mâide, 5/3.

²¹ Gazâlî, I/75; Muhammed b. Afîf el-Bâcurî el-Hudârî (ö.1345/1925), *Usûlu’l-Fıkh*, el-Mektebetu’t- Ticareti’l-Kubrâ, (y.y.) 1969, s. 55; Ahmed Husarî, *Nazâriyyetu’l Hukm ve Mesâdiru’t-Teşri fî Usûl’il-Fıkhî’l İslâmî*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, Beyrût 1986, s. 70.

²² Hudârî, s. 55.

²³ Rahûnî, II/83-84.

Hukukçular arasında cevazın bir hüküm oluşu itibariyle hangi tür hükümlerden sayılabileceği hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Şer'î ahkâm kapsamına dâhil olup olmaması ile alakalı olarak bazı Mu'tezilî ulema dışındaki fakihler, ibâha'nın/cevaz'ın ahkâm-ı şer'îyeden olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.²⁴

Cevazın sem'î delil olmaksızın istishâb prensibi ile elde edilen bir yükümsüzlük hali olduğunu savunan Kâ'bî'nin (ö. 319/931) de aralarında bulunduğu bazı Mu'tezilî fakihler, onu şer'î ahkâm kapsamında görmezler.²⁵ Onların benimsedikleri bu görüş ile savundukları hüküm teorisi arasında sıkı bir bağ olduğu söylenebilir. Bir şeyin hüküm olabilmesini Şâri'in hitabı olmasına bağlayan bu fakihler, cevazın herhangi bir hitap eseri olarak ortaya çıkmış bulunmamasını gerekçe göstererek, onu hüküm olarak isimlendirmezler. Onların bu yaklaşımlarının doğal sonucu olarak cevaz, şer'î ahkâm kapsamında kabul edilmez.

Cevazın ahkâmı şer'îyeden olması hakkında ileri sürülen farklı görüşler ele alındığında kavramın mahiyetine ilişkin telakkilerin bu farklılaşmanın temelini teşkil ettiği görülür. Nitekim muaheze ve mücazata konu olmaması açısından değerlendirenlere göre cevaz, ahkâm-ı şer'îyeden değildir. Çünkü şer'î hükümden önce de vebalsizlik hali sabittir.

Cevazın şer'î ahkâmdan olduğu görüşünü benimseyenler cevaz kavramını bildirim/i'lâm" şeklinde tefsir ederler.²⁶ Buna göre cevaz, işlenilmesi durumunda herhangi bir vebalin bulunmadığı bir fiilin veya işin bildirilmesi anlamına gelmektedir. Herhangi bir mesele hakkında vebalin bulunmadığını bildirme ise ancak şer'î hükmün gelmesinden sonra mümkündür. Dolayısıyla cevaz bir hitap ürünüdür ve ahkâm-ı şer'îyededir.

Cumhur fukahâsının mendup ve kerahet-i tenzihiyye ile alakalı mülahazalarında da bu yönde beyanatların bulunduğu, birkaç hukukçu dışında genel kanaat olarak kendilerinde teklifin bulunmaması nedeniyle bu iki hükmün teklifi ahkâm kapsamında kabul edilmediği göz önünde bulundurulduğunda aynı tutumun cevaz/ibâha kavramı için de geçerli olduğu görülür.

²⁴ Ebu'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatu Muhammed, Kahire 1968, I/115.

²⁵ Zerkeşi, I/277-278.

²⁶ Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahim Karâfi, (ö. 684/1285), *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd), el-Mektebetu'l-Ezheriyye, (y.y.) 1414/1993, s. 70; Zerkeşi, I/277-278.

Usûl literatüründe teklifi ve vaz'î olmak üzere ikili taksim genel kabul görürken tahyîrî hüküm anlayışı ile üçlü bir taksime gitmek daha ince ve dikkatli bir bakış açısının ürünü olarak görülmektedir. Araştırmamıza konu edindiğimiz cevaz kavramının da bu bakış açısıyla meseleye yaklaşıldığında tahyîrî hükümler kapsamında değerlendirileceği açıktır. Teklifi hükmün kapsamına dâhil olup olmama açısından cevaz kavramı usûl eserlerinde mubah kavramı etrafında bu hususta gerçekleştirilen mütalaalarla aynı ölçüde konu olur. Nitekim birçok usûl eserinde bu iki kavram yakın anlamda ve hatta birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.²⁷

Âmidî (ö. 631/1223) konuya ilişkin yaklaşımları konu edinirken mubah kavramının teklifi hükümler kapsamına girip girmediği hususunda fıkıh âlimlerinin ihtilaf ettiklerini, Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) dışındaki cumhurun bunu teklifi hüküm kapsamında görmediklerini belirtir ve mesele etrafında şekillenen tartışmaların lâfzî farklılıklardan kaynaklandığına işaret eder.²⁸ Âmidî, teklifin kendisinde külfet ve meşakkat bulunan bir işin talep edilmesini ifade ettiğini söyleyerek, Arapların kullanım itibari ile de bu kavrama külfetli ve meşakkatli bir işi talep etme anlamını yüklemiş olduklarını, dolayısıyla mubahta herhangi bir şeyin talep edilmesinin söz konusu olmadığı, bu nedenle mubahtın teklifi hükümler kapsamında ele alınamayacağını savunur. Zira mubah, herhangi bir mükellefiyetle sorumlu tutmayı değil, yapılmasında sakınca olmayan iki şey arasında kullanın dilediklerini yapabilme serbestisine sahip olmaları anlamına gelmektedir.²⁹

Beyânûnî de mubah kavramının hakikî anlamda teklifi hüküm kapsamında ele alınamayacağını belirtirken, mubahta teklifin bulunmadığına işaret eder. Fakat bununla birlikte bir kısım fıkıh ulemasının onu teklifi hükümlerden saymasının tağlîb yolu ile bir şeyin diğerine katılması anlayışına dayandığını belirtir.³⁰ Kavramın teklifi hükümlerden kabul edilmesinde bir başka bakış açısının da bulunduğunu söyleyen Beyânûnî, cüz'ün zikredilerek

²⁷ Gazâlî, I/73-74; Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfî*, s. 235; Ali b. Şerif Alevî, *Ebvâbu'd-Duhûl li-Fehmi İlmi'l-Usûl*, Dârü'l-Beyza, (y.y.) 1418/1997, s. 284; Abdulmecid Abdulhamid Dîbânî, *el-Minhâcu'l-Vâzıh fî İlmi Usûli'l-fikh ve Turûku İstinbâti'l-Ahkâm*, Câmiatu Karyunus, Bingazi 1995, I/85; Husarî, s. 73; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İfav Yayınları, İstanbul 1998, s. 129.

²⁸ Âmidî, I/117.

²⁹ Âmidî, I/117-118.

³⁰ Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfî*, s. 251.

küll'ün kastedilmiş olması türünden bir mecaz anlayışı ile buna açıklık getirmeye çalışır.

Câiz'in/mubah'ın teklifi hükümlerden olduğu görüşünü savunan Ebû İshak İsferyî'nin bu yaklaşımı, birçok usûl eserinde fukahâ tarafından garip karşılanarak onun bununla ne kastettiği hakkında çeşitli mülâhazalar serdedilmiştir.³¹ Genel kanaat olarak usûl âlimleri, mubah kılınan bir şeyin mubahlığına ilişkin itikadın gerekliliği ve mükelleflerin böyle bir inanca sahip olmak şeklinde bir teklife muhatap kıldıkları anlayışına dayalı olarak Ebû İshak İsferyî'nin böyle bir kanaate sahip olabileceğini ifade ederler. Nitekim mendup kavramının teklifi hüküm kapsamında olup olmamasına ilişkin benzeri bir yorum da usûlcüler arasında bilinmektedir.

Beyânûnî, Ebû İshak İsferyî'nin meseleyle alakalı görüşü hakkında yapılan yorumu tam anlamıyla geçerli kabul etmez ve böyle bir te'vilin benimsenmesi durumunda teklifi veya vaz'î olsun her türlü hükmün birer hüküm olduğuna inanılması gerektiği gerekçesiyle teklifi hüküm olarak adlandırılmasının mümkün olacağını, ancak bunun ise geçerli bir yorum olarak kabul edilemeyeceğini söyler. Fukahânın yorumuna alternatif olacak bir anlayış ortaya koyan Beyânûnî, Mu'tezilî fakih Kâ'bî ve Ebû İshak İsferyî tarafından savunulan yaklaşımı benimseyerek mubahın me'mûrun bih olmasına itibarla onun teklifi olarak isimlendirilebileceğini zikrederek bunun da parçanın zikredilerek bütünün kastedilmesi (zikru'l-cüz' ve iradetü'l-küll) türünden bir mecaz olarak anlaşılması ihtimalini belirtir.³²

Konuya ilişkin Tanzimat dönemi düşünürlerinden Mansûrîzâde Said (ö. 1342/1923) ile İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) arasında geçen tartışmalar, İslâm hukukunun bakışını genel hatlarıyla yansıtmaya açısından ışık tutucu mahiyettedir.

Mansûrîzâde Said, cevaz ile ilgili makalesinde bu konuya genişçe yer ayırarak cevazın şer'î hüküm olmadığını savunur. Ona göre cevaz, ahkâm-ı şer'îyyeden sayıldığı takdirde kişinin bütün fiil ve davranışlarının dinî hukukun kapsamına girip dinî hukukun hüküm ve tesiri altında kalacağını belirtir.³³

Kanaatimizce, Mansûrîzâde Said'in burada cevazın şer'î hüküm içinde mütalaa edilmesi durumunda nasların her türlü hukukî olayın vasfını belirtmek zorunda olduğu dolayısıyla mubah nitelikli her türlü fiilin de tek tek

³¹ Âmidî, I/117; Zerkeşî, I/278; Rahûnî, II/84.

³² Beyânûnî, *el-Hukmu 't-Teklifî*, s. 251-252.

³³ Mansûrîzâde Said, X/295-303.

hukuk tarafından belirlenmesi gerektiği şeklinde bir kabule götüreceğini savunmaktadır. Bu ise onun usûl anlayışında “mubahlığın asıl olduğu” prensibine uygun düşmemektedir. Çünkü bu kabul, sınırsız hukukî olaya cevap verecek evrensel bir kavram olan ibâha'nın sınırlarını daraltmaktadır.

İsmail Hakkı, cevazın ahkâm-ı şer'îyyeden olduğunu belirterek Mansûrîzâde Said'i eleştirir. İzmirli İsmail Hakkı, cevaz'ın/ibâha'nın şer'î hüküm olup olmaması hakkındaki ilmî tartışmanın lafızdan kaynaklandığını belirterek bu görüşünü delillendirme yoluna gider. Lafzî ihtilafın sonucunun kimseye yaramayan bir çekişme olarak gören İsmail Hakkı, cumhurun, hükmü “talep veya tahyîr yoluyla kulun fiillerine müteallik olan hitaptır” şeklinde tarif ettiklerini beyan ederek “dilerseniz yaparsanız”, “sizin için güçlük (muahze ve mücazat) yoktur” meâlindeki âyetlerin de şüphesiz bir hitap olduğunu ve Şârî' katından bir hüküm olduğunu belirtir.

İsmail Hakkı, Mu'tezilenin hüküm tarifindeki “kendinde talep bulunan” şeklinde tahsis etmelerinden dolayı mubah'ı/câiz'i şer'î hükümden kabul etmediklerini zikreder. Lafızdan kaynaklanan bu ihtilafı değerlendirirken Karâfi'nin bu husustaki görüşünü delil olarak sunar. Nitekim Karâfi, “mubah'ı/câiz'i, nefy-i harac ile tefsir edenlere göre mubah/câiz, şer'î hüküm değildir. Çünkü nefy-i haracın şer'in vurûdundan önce sabit olduğunu belirtir. Nefy-i haracı i'lâm (şer'î bildirim) ile tefsir edenlere göre ise, mubah/câiz, şer'î bir hükümdür” şeklinde ifade eder.³⁴ İsmail Hakkı, usûl âlimlerinin ibâha'dan/cevaz'dan selb olunan şer'î hükmün teklifi olduğunu ve âlimlerin ibâha'yı/cevaz'ı teklifi hükümden saymalarının tağlîb yolu ile olduğunu zikreder. İsmail Hakkı, teklîfi hükmü; “Kendisinde teklif ve tahyîr bulunan yahut kendisinde teklif bulunan ve yahut da mükellefin fiillerine taalluk eden bir hüküm” şeklinde tarif eder. Birinci tarifteki “tahyîr” kaydının cevazın mahiyetinde var olduğunu ve buna göre cevazın şer'î bir hüküm olduğunu zikreder. Üçüncü tarife göre, işlenen bir fiilin ya işlenmesi ya da işlenmemesi matlup olup yahut da iki tarafı da eşittir. Bu üç durumdan biri fiile terettüp edeceği görüşünden hareketle de cevazın şer'î bir hüküm olduğunu belirtir. İkinci tarife göre ise, ibâha'da/cevaz'da teklif ve talep bulunmadığından teklifi hüküm içerisinde mütalaa edilemeyeceğini, fakat tağlîb yolu ile ibâha'nın/cevaz'ın teklifi bir hüküm addedileceğini ifade eder. İsmail Hakkı, konuya başka bir perspektiften bakıldığında mubah'ın/câiz'in teklifi olduğunu

³⁴ İzmirli, XII/297-298.

zikreder. Bunu da mubah/câiz olan bir fiilin mubah/câiz olduğuna itikat etmenin hükmünün vacip olduğundan yola çıkarak beyan eder.³⁵

Karâfi (ö. 684/1285), ibâha'nın/cevaz'ın tefsirine ilişkin olarak İslâm hukukçularının tutumundan bahsederken ibâha'yı/cevaz'ı, yükümsüzlük ve vebalsizlik durumu (nefy-i harac) olarak tefsir eden telakkinin mütekaddimun hukukçularının genel yaklaşımı olduğunu belirtir. Karâfi, bu bakış açısıyla ibâha'nın/cevaz'ın vücûb ve mekruhu da içerdiğini ifade ederken, bir işi veya fiili yapmak ile yapmamak (fiil ile terk) arasında herhangi bir farkın bulunmaması şeklindeki anlayışın ise müteahhirun hukukçularının genel yaklaşımı olduğunu zikreder.³⁶

Cevaz'ın/mubah'ın şer'î (teklifi) hüküm kapsamında kabul edilip edilemeyeceğine ilişkin mütalaalar değerlendirildiğinde meseleyle alakalı farklılaşmanın temelinde terminolojik telâkkilerin bulunduğunu ve netice itibariyle ihtilafın lâfzî boyutta olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim tekliften maksat mubah olduğuna itikat etmenin gerekliliği ise mubahın teklifi hüküm içerisinde kabul edildiğinde mümkün olur. Mesele salt bu lâfzî boyutuyla ele alınacak olsa vücûb ve hurmetin dâhi şer'î olmadığı söylenebilir. Zira rükün, şart, sebep gibi vaz'î ahkâmın, mükelleflerin fiilleriyle alakalı bulunmayışına bakılarak vaz'î hükümlerin ahkâm-ı şer'iyeden olmadığını söylemek mümkün olur. Misal: Farz namazda kıyam rükündür. Rükün ise şer'î hüküm kapsamında vaz'î hüküm içerisinde. Şer'î hükmün bu türü olan hükümler mükellefin fiiline taalluk etmediği göz önünde tutulursa vücûb ve hurmet burada dahil olmadıklarından bu manada şer'î hüküm olamaz.³⁷

3. Cevazın Müstenedi

Cevazın müstenedinden kastımız, Şârî'in vücûb, hurmet, kerahet, sıhhat ve fesad gibi birtakım hükümler bağladığı mükelleflere ait fiillerin hükümlerinin kendilerinden çıkarılacağı delillerdir. Şer'î hükümler için kaynak değeri taşıması hususunda fakihlerin kabulüne mazhar olan başlıca dört delil ve hücciyetleri hakkında birtakım ihtilafların söz konusu olduğu fer'î deliller, şer'î ahkâmın müstenedi durumundadırlar.

Biz araştırma konumuzu teşkil eden cevaza/ibâha kavramı açısından meseleyi değerlendirerek diğer şer'î ahkâm için söz konusu edilen mülahazaları cevaz kavramı bağlamında ele almaya çalışacak ve şer'î bir

³⁵ İzmirli, XII/298-300.

³⁶ Karâfi, s. 70-71.

³⁷ İzmirli, XII/299.

hüküm olarak cevazın Kitâb ve Sünnet'te ne şekilde elde edilebileceği meselesine değineceğiz.

3.1. Kur'ân'da Cevaz ve Cevaz/İbâha Üslupları

Kur'ân-ı Kerîm, şer'î ahkâmı beyan ederken vacip (farz) hükmünü koyacağı yerde vücûb lafzını, haram hükmünü koyacağı yerde hurmet lafzını kullanmadığı gibi câiz hükmünü koyacağı yerde de cevaz kavramını kullanmamıştır.

Kur'ân'da birtakım fiillerin serbest bırakıldığı ifade edilirken farklı üslup ve lafızlar kullanılmış, yapılması halinde herhangi bir yasağın, günahın veya zorluğun yokluğunu ifade eden fiillere yer verilmiştir. Şer'î ahkâmı beyan için kullanılan üslup ve lafızlardan hüküm istinbat etme işini üstlenen kimselerin Arap dilinin incelikleri ve Arap örfünün yapısı hakkında malumat sahibi olmaları yanında değişik tarzlarda serdedilmiş olan şer'î üslup ve sıygalardaki va'd ve vaîd gibi unsurları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Herhangi bir fiilin ya da işin serbestliğini beyan etmeye yönelik kullanımlar için de aynı hassasiyetin söz konusu olacağı açıktır.

Hükümlerin bildiriminde çok sayıda farklı üslûp ve sıyga kullanılmakla birlikte bu üslupların anlamsal içerikleri göz önüne alındığı takdirde birtakım genellemelere gitmek mümkündür.³⁸

Kur'ân'ın vacip nitelikli şer'î ahkâmı beyan hususunda kullandığı üsluplara bakıldığında emretme, yüceltme, fiil veya failini övme, fiili veya failini sevdiğini ifade etme yahut bir fiilin veya onun failinin üzerine yemin etme vb. durumlar bu fiilin yapılmasının vacip ya da mendup olduğuna işaret etmektedir. Yapılması hususunda Arap dilindeki kullanımı itibariyle kesinlik ifade etmesi veya ona kesinlik kazandıracak farklı bir ifade ile birlikte kullanılması, söz konusu fiilin hükmünün vacip (farz) aksi halde ise mendup olduğu anlamına gelmektedir.³⁹

Bir fiilin terkini talep için kullanılan üsluplarda ise; fiili veya faili kötöleme, fiili işleyeni lânetleme, hayvanlara ve şeytanlara benzetme, fiili işleyenin dünyevi veya uhrevî bir cezaya müstahak olacağını belirtme yahut hubs, نجس / necis, رجس / rics ve فسق / fîsk gibi lafızlar kullanma yoluyla işlenen fiili pis, kötü, çirkin ve şeytan işi olarak niteleme ve bunun gibi yapılan

³⁸ Zekiyyuddîn Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (terc. İbrahim Kâfi Dönmez), Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1999, s. 68-70.

³⁹ İzzeddîn Abdulazîz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiye), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987, s 80, 276; Şabân, s. 68.

fiili kötöleme anlamına gelen ifadelere yer verilmesi bu tür fiillerin hurmetine veya kerahetine delalet etmektedir.⁴⁰

Hurmet bildiren ifadeler Arap dilinin kendine özgü yapısı ve kullanımları bağlamında ele alındığında kullanılan sıyga tek başına kesin olarak fiilin terkinî âmir ise veya fiilin işlenmemesini talep eden başka bir ifade ile birlikte kullanılmış ise haramlık aksi takdirde ise kerahet ifade eder. Şer'î ahkâmın vacipliğine, hurmetine veya kerahetine delalet eden üslûplar ve kullanımlar bulunduğu gibi bir fiilin mubahlığına delalet eden sıyga, üslup ve kullanımlar da söz konusudur. Fiilin helal kılındığına, işlenmesine izin verildiğine yapılmasında herhangi bir günah (الائم-الجناح) bulunmadığına veya zorluğun (الحرج) kaldırıldığına delalet eden lafızların kullanılmış olması söz konusu fiilin yapılması ya da işlenmesinin câiz/mubah olduğunu ve mükellefin bu fiili yapıp yapmama hususunda serbest bırakıldığını gösterir.⁴¹

- 1- Allah'ın kullarına nimet olarak bahşettiği şeyleri zikretmesi,
- 2- Bir şeyin haram kılınmasına ve kötülenmesine karşı reddiyede bulunması,
- 3- İlgili fiil hakkında herhangi bir yasaklamadan bahsetmemesi,
- 4- Birtakım şeylerin kullar için yaratıldığını belirterek bunlardan yararlanmanın kulların hakkı olduğunu belirtmesi, bildirim konu olan tutum ve davranışların mubahlığına delalet etmektedir.⁴²

İbâha kelimesi, İslâm hukukunun ana kaynakları olan gerek Kur'ân gerekse Sünnet'te bizatihi geçmemektedir. Ancak sarîh veya üstü kapalı karinelerin yardımı ile ibâha kavramının kapsamına giren üslûplara rastlamak mümkündür. M. Sellam Medkûr, gerek Kur'ân gerekse hadislerden verdiği örneklerle ibâhaya delâlet eden nasları geniş bir şekilde eserinde zikretmiştir.⁴³

Cevazın müstenedi başlığı altında genel olarak teklifi hükümlerin kendilerinden istinbat edildiği kaynakları kastettiğimizi belirtmiştik. Bu kaynaklardan ilki olup usûl-i fıkıhçılar tarafından "aslu'l-usûl" olarak konumlandırılan Kitâb'ın/Kur'ân-ı Kerîm'in bir cevaz hükmüne kaynaklık ediş tarzına işaret etmek uygun olur.

Cevaz/mubah hükmünün kendilerinden çıkarıldığı delillerin ve daha özel olarak ifadelerin lafzî yönünün göz ardı edilemeyeceği gerçeğinden yola

⁴⁰ İzz b. Abdisselâlm, s. 80, 276; Şabân, s. 69.

⁴¹ Şabân, s. 69-70.

⁴² Şabân, s. 70.

⁴³ Muhammed Sellâm Medkûr, *Nazâriyyetu'l-İbâha inde'l-Usûliyyîn ve'l-Fukahâ, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1984, s. 65-80.*

çıkarak cevaza/mubaha ilişkin üslupları kaynaklardan ilki olan Kitab'ın alt başlığı olarak verirken, usûl eserlerindeki tasniften esinlendik ve böylece konunun kısımları arasındaki alaka ve bütünlüğü sağlamaya çalıştık. Nitekim usûl eserlerinde "elfâz bahisleri" olarak bilinen ve istinbat metotlarını konu edinen başlık, kaynaklar teorisini anlatan genel başlık altında ve kaynakların ilki olan Kitab'a ilişkin bir alt başlık olarak incelenmektedir. Nassın yorumuna dair lafzî ve metodik bilgilerin yer aldığı bu bölüm Kur'ân ve Sünnet arasındaki müşterek bahisler olarak mütalaa edilir.

Biz bu üslupları detaya girmeksizin özet olarak iki başlık altında sunmaya çalışacağız.

3.1.1. İbâha/Cevaza Açık Bir Şekilde Delâlet Eden Üsluplar

Bu başlık ile delaletin açıklığıyla usûl-i fikhın lafız türlerine ilişkin tasniflerinden biri olan vaz' edildiği manaya açıkça delalet edip etmemesini değil, cevaz ifade eden lafızlardan biri kullanılarak yargıda bulunulmasını kastediyoruz.

Cevaz hükmünün kendisiyle doğrudan ilgili lafızlarla ifade edilmeyip örneğin "yasaktan sonraki emir ibâha bildirir" gibi daha metodik esaslara dayalı olarak ortaya konulmasını nispeten üstü kapalı ve dolaylı bir anlatım olarak kabul ettik.

3.1.1.1.1. (نفي الحرج) Vebalin Yokluğu – Güçlük ve Zorluğun Kaldırılması

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde zorluğun, güçlüğü kaldırıldığını ifade eden âyetler vardır ki bunlar ibâhaya delâlet edici özelliklere sahiptir.

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ

“Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez.”⁴⁴

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ

“Allah'ın kendisine helal kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur.”⁴⁵

3.1.1.1.2. (نفي الجناح) Günahın ve Vebalin Yokluğu

Kur'ân-ı Kerîm'de mükellefin yaptığı takdirde herhangi bir günahın terettüp etmediğini (câiz olduğunu) bildirmek için birçok yerde bu kalıp kullanılmıştır. Bu kalıp, mükellefin o fiili yapıp işlediğinde ona serbestlik ifade ettiğine delâlet eder.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ

⁴⁴ Mâide, 5/6.

⁴⁵ Ahzâb, 33/38. Ayrıca bkz. Nûr, 24/61.

“Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir günah/vebal yoktur.”⁴⁶

Aktardığımız âyette korku namazının keyfiyetine ilişkin bilgiler verilmekte, ifa edilecek bu namaz esnasında yağmur veya hastalık gibi bir mazeret sebebiyle silahı bırakarak namaz kılmakta bir günah, sakınca olmadığı ifade edilmektedir.

3.1.1.1.3. (نفي الإثم) Günahın Kaldırılması

Kur’ân-ı Kerîm’de “ism” (إثم) kelimesi birçok yerde geçmekte olup nefy edatı ile kullanıldığında bunların birçoğunda ibâhaya delâlet eder. Câiz terimi, işlendiği takdirde günahın olmadığını belirten “lâ ism” (لا إثم) kelimesini kapsayan bir anlam ifade eder.⁴⁷

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ

“Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan yemesinde günah yoktur.”⁴⁸

Bu âyeti kerimede Cenâb-ı Hak, yenilmesi haram olan şeyleri saydıktan sonra zarurete binaen insanın hayatta kalmasına sebebiyet verecekse bu takdirde belli miktarda yenmesine cevaz vermiştir.

İslâm âlimleri bu âyetin ışığında, “Zaruretler memnu’ olan şeyleri mubah kılar”⁴⁹ küllî kaidelerini çıkarmışlardır. Zaruret, Şâri’in yasaklamış olduğu bir şeyi câiz kılan özürdür. Buradaki mubahtan kasıt ise ıstılâhî anlamından ziyade mükellefe yaptığı davranıştan dolayı sorumlu olmayacağını bildirimdir. Haramlık hükmü kalkmadan sadece yükümlülük unsuru ortadan kalkar.

3.1.1.1.4. (نفي المؤاخذه) Sorumluluğun Kaldırılması

Kur’ân’da “muaheze” ve bu kökten türeyen birçok kelime geçmektedir. Bu âyetler, sorumluluğun, dolayısıyla günahın ve cezanın terettüp etmediğini ifade eder.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ

⁴⁶ Nisâ, 4/102. Ayrıca bkz. Bakara, 2/158, 198, 233, 236.

⁴⁷ Mahmûd Abdurrahman Abdulmunim, *Mu’cemu’l-Mustalahât ve’l-Elfâzi’l-Fıkhîyye*, Daru’l Fazile, Kahire (t.y.), s. 515.

⁴⁸ Bakara, 2/173. Ayrıca bkz. Bakara, 2/203.

⁴⁹ Ali Haydar Efendi, (ö. 1354/1935), *Dureru’l-Hukkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, (b.y) İstanbul 1330, I/76.

“Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lakin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar.”⁵⁰

Bu âyetteki yemin “lağv yemini”dir. İmam Şâfiî’ye (ö. 204/820) göre lağv yemini, kişinin niyet ve kasıt bulunmaksızın yaptığı bir yemin çeşididir. Bu tür yeminden dolayı da kişiye yükümlülük gerekmediği gibi kefarete de gerekmez.⁵¹

3.1.1.1.5. (نفي السبيل) Cezanın Kaldırılması

وَلَمَنْ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ

“Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur.”⁵²

Beğavî (ö. 516/1122) ve Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), bu âyetteki “sebil”den kastı sorumluluk ve cezanın terettüp etmemesi şeklinde açıklarlar.⁵³ İbn Kesir (774/1373) ise *sebîli*, zulüm yapıldıktan sonra haklarını alma hususunda onların üzerinden günahın kaldırılması şeklinde tefsir eder.⁵⁴

3.1.1.2. İbâha/Cevaza Üstü Kapalı Bir Tarzda Delâlet Eden Üsluplar

3.1.1.2.1. Emir Sıygasının İbâhaya/Cevaza Delâleti

Kur’ân-ı Kerîm’de,⁵⁵ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا âyetindeki emir kalıbı “haleltum” fiilinin karinesiyle ibâhaya (cevaza) delâlet eder.⁵⁶ Zemahşerî (ö. 538/1144), ihramdan çıkıp avlanmada herhangi bir günah terettüp etmeyip bunu yapmanın câiz olduğunu, usûlcülerin benimsediği “Yasaktan sonra gelen emir, ibâha/cevaz ifade eder” genel ilkesine istinaden burada üstü kapalı bir üslupta ibâha bulunduğunu zikreder.⁵⁷

⁵⁰ Bakara, 2/225.

⁵¹ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, [çvr. Dr. Ahmet Efe (ve öte.)], Risâle Yayınları, İstanbul 1994, IV/202.

⁵² Şûrâ, 42/41.

⁵³ Ebû Muhammed Muhyissunne Huseyn b. Mesud Beğavî (ö. 516/1122), *Tefsîru’l-Begavî (Mealimu’t-Tenzil)*, (thk. Hâlid Abdurrahman Ak), Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1407/1987, IV/130; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), *Mefatihü’l-Gayb*, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 1934, XVII/181.

⁵⁴ Ebu’l-Fidâ İmaduddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir (ö. 774/1373), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk. Muhammed İbrahim Benna), Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, VII/200.

⁵⁵ Mâide, 4/2.

⁵⁶ Beğavî, II/8.

⁵⁷ Zemahşerî, I/592.

Mehmet Vehbi Efendi (1369/1949), buradaki emrin, “Hurmetten sonra varit olan emirler ibâha içindir” usûl kaidesince ibâha bildirdiğini ifade eder. Ona göre ihramlı iken avlanmanın yasak oluşu daha önceki ayetlerde zikredilmişken buradaki فَاصْطَادُوا ifadesi “avlanabilirsiniz” şeklinde avlama işinin câiz/mubah olduğuna bir müsaade anlamı taşıdığına delâlet eder.⁵⁸

3.1.1.2.2. Hıll (Helal) Teriminin Delâleti

أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı...”⁵⁹

Bir fiilin şer’î hükmünü bildirmeye yönelik olarak kullanılan bu ifadeler her zaman cevaz/ibâha anlamı içermez. Haramın karşısı olarak düşünüldüğünde cevaz/ibâha anlamına geldiği gibi vacip, mekruh ve mendup anlamlarına da gelebilir. Bundan sadece cevaz/ibâha manası çıkarılır demek doğru bir yaklaşım tarzı olmaz.

3.1.1.2.3. Haramlığı ve Nehyi Nefyeden İfadeler

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

“Deki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?”⁶⁰

Âyet-i kerimede Şârî, kulları için yarattığı tertemiz rızıkları zikrederek “Ben onları kullarımın istifadesine sunmuş iken onları haram kılan kimdir?” şeklinde muhataplara soru yöneltip, kendisinin bir şeyi haram kılmadıkça ondan istifade etmenin câiz/mubah olduğunu ifade etmektedir.

لَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ

“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.”⁶¹

Aktardığımız âyette, din uğruna savaşmayan, dine ve Müslümanlara karşı zararı olmayan uzak-yakın kimselerle münasebet kurmanın, onlara karşı iyilikte bulunmanın yasak olmayıp, aksine bunun câiz/mubah olduğu bildirilmektedir.

3.1.1.2.4. Açık veya Üstü Kapalı Haram Kılma İfadesinden Sarîh veya Zımnî olarak İstisna Yapılması

⁵⁸ Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1369/1949), *Hulâsâtu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1967, III/1139.

⁵⁹ Bakara, 2/187. Ayrıca bkz. Mâide, 5/96.

⁶⁰ Â'râf, 7/32

⁶¹ Mümtehine, 60/8.

Bu gibi durumlarda geçici bir mubahlık söz konusudur. Zarurete bağlı olarak meşrû kılınan hüküm naslarla yasaklanmış bir durumu geçici olarak câiz/mubah kılar. Söz konusu cevaz, zaruret halinin var olduğu müddetçe işlerliğini korur. Zaruret hali son bulunca ona bağlı olarak meşrû kılınan hüküm de geçerliliğini yitirir.⁶²

Bu tür cevaz durumuna örnek olarak şu âyetler gösterilebilir;

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرُّرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنْ كَثِيرًا

“Üzerine Allah’ın adı anılıp kesilenlerden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır.”⁶³

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti- ki pisliğin ta kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.”⁶⁴

Konu ile alakalı deliller tetkik edildiğinde bu hususların haramlığını bildiren delil, zaruret hallerini istisna ederek hükmün dışında bırakmaktadır. Yasaklanan/haram kılınan şeyden istisna edilenlerin hükmü, cevaz/ibâha olduğuna göre kişinin kendi iradesiyle hareket etme imkânı bulunduğu/ihtiyarî hallerde haram kılınan bu şeyler, çaresiz kaldığı ıztırarî hallerde mubah hükmünü almaktadır.⁶⁵

âyetinde “Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır”

⁶² Mustafa Ahmed Zerkâ (ö. 1420/1999), *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd el-Medhâlu'l-Fıkhîyyi'l-Âmm*, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1967, II/998.

⁶³ En'âm, 6/119.

⁶⁴ En'âm, 6/145.

⁶⁵ Serahsî, Ebu Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (ö. 483/1090), *Kitâbu'l-Mebsût*, Matbaasu's-Saade, Mısır (t.y.), XXIV/48; Alâuddin Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrût 1997, II/322-323.

buyrularak insanların çaresiz kalıp da ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları vakit haram kılınan şeyden yemeye cevaz verilmiştir. Cessâs (ö. 370/980), bunun bir ıztırar hali olduğundan âyetin haram olan şeylerin yenmesine cevaz verdiğini belirtmiştir.⁶⁶ İslâm hukukçuları الضرورات تبيح المحظورات “Zaruretler memnu’ olan şeyleri mubah kılar” kaidesini literatür içerisinde genel prensip olarak zikretmişlerdir. Zaruret, yasak mahiyetli bir şeyin işlenmesini câiz kılmaktır. Buradaki mubahlıktan kasıt haramı helal görme değil, haram olan bir şeyi bir özre binaen işleme olanağı sağlamaktır. Yani sorumluluğu ortadan kaldıran bir mubah (cevaz) söz konusudur.

3.1.2. Sünnette Cevaz ve Cevaz/İbâha Üslupları

Kur’ân’dan sonra İslâm hukukunun ikinci ana kaynağını teşkil eden Hz. Peygamber’in sünnetinin bir parçası olan hadislerde cevaz kavramının terim anlamıyla kullanıldığı görülür. “Müslümanlar arasında sulh (anlaşma) câizdir”⁶⁷ hadisinde görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v)’in Müslümanların aralarında yapmış oldukları anlaşmanın dinen bir sakıncası olmadığını ve bunun helal/mubah olduğunu ifade etmek için “câiz” kelimesini kullanmıştır.

Hz. Peygamber, câiz kelimesini kullandığı yerlerin yanı sıra bir şeyin cevazına hükmettiği yerlerde farklı sıygalarda da bunu ifade etmiştir. “Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim, şimdi ise onları ziyaret ediniz. Çünkü bu size ahireti hatırlatır.”⁶⁸ Bu hadisindeki yasak mutlak anlamda gelmiş, bu yasaktan sonra gelen emir, vücûb ve nedbe delâlet etmediği gibi yasaktan önceki hükmü de ifade etmez. Usûl âlimlerinin ekseriyeti yasaktan sonra gelen emir sıygasından anlaşılması gereken bu emrin vücûb değil, ibâha (cevaz) olduğu kanaatini benimselerler.⁶⁹

⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrût 1985, I/156.

⁶⁷ Suleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sunen*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kable li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1414/1998, “Akdiyye”, 12; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî İbn Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sunen*, Şeriketu't-Tibâati'l-Arabiyye, Riyâd 1984, “Ahkâm”, 23 (الصَّلْحُ جَائِزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ)

⁶⁸ İbn Mâce, “Mişkât”, I.

⁶⁹ Muhammed Sellâm Medkûr, *Mebâhisu'l-Hukm inde'l-Usûliyyîn*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1379/1959, s. 111.

3.1.2.1. (نفى الحرج) Vebalin Yokluğu-Güçlük ve Zorluğun Kaldırılması

Hiz. Peygamber'e hac esnasında bir adam gelerek tıraş olmadan önce kurban kestğini söylediğinde, Peygamberimiz "güçlük/vebal yoktur" cevabını verir.

فجاء رجل فقال: يا رسول الله، لم أشعر، فحلقت قبل أن أنحر، فقال: اذبح ولا حرج⁷⁰

Bir başka hadiste, bir kimse, Hiz. Peygamber'in huzuruna cemrelere taş atmadan önce kurban kestğini zikrederek, bunun hükmünü öğrenmek istemiştir. Hiz. Peygamber, ona hitaben "Kes, bir vebal yoktur" buyurmuştur.

فجاء آخر فقال: فنحرت قبل أن ارمي؟ قال: ارم ولا حرج⁷¹

Aktardığımız her iki hadiste Hiz. Peygamber, "لا حرج/حرج" ifadesiyle vebalin, güçlük ve zorluğun kaldırıldığını belirtmektedir.

3.1.2.2. (نفى الجناح) Günahın, Vebalin Kaldırılması

Hiz. Peygamber, ihramlı olan bir kimsenin ihramda iken hiçbir canlıyı öldüremeyeceğini, ancak bundan beş canlının istisna edilerek onları öldürmekte herhangi bir günahın terettüp etmeyeceğini, dolayısıyla ihramlı bir kimsenin bu canlıları öldürmesinin câiz olduğunu belirtir.

ثم خمس لا جناح على من قتلهن في الحرام والإحرام الفارة والعقرب والغراب والحدأة و الكلب العقور⁷²

"Beş cins hayvan Harem dahilinde ihramlıyken öldürülmesinde günah/vebal yoktur. (Bunlar:) Fare, akrep, karga, çaylak ve kuduz köpek"

3.1.2.3. (نفى الإثم) Günahın Kaldırılması

Aşağıdaki ilgili hadis, Mina'da bulunan hacıların işlerini teşrik günlerinin ilk iki gününde bitirmeleri halinde vatanlarına dönmek için Mekke'ye giderlerse bunun câiz olduğunu ve üçüncü güne bırakanların da kendileri üzerine bir günahın olmadığını ifade eder.

عن عبد الرحمن بن يعمر الديلمي قال: أتيت النبي وهو بعرفة، فجاء ناس أو نفر من أهل نجد، فأمروا رجلاً فنأدى رسول الله: كيف الحج؟ فأمر رجلاً فنأدى: الحج الحج يوم عرفة من جلاء قبل صلاة الصبح من ليلة جميع فتم حجّه، أيام منى ثلاثة فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه

Abdullah b. Ya'mur ed-Deylemî'den; demiştir ki: Hiz. Peygamber Arafat'ta iken yanına varmıştım. Necid halkından bazı kimseler yahut bir grup

⁷⁰ Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. Muslim el-Haccac (ö. 261/875), *es-Sahihu Muslim*, (nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Daru't-Talia, Riyâd 2006/1427, "Hac", 57.

⁷¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî (ö. 256/870), *es-Sahih*, (b.y.) (t.y.), I/28.

⁷² Muslim, "Hac", 9.

geldiler. (İçlerinden) birine (Hz. Peygamber'e hacla ilgili sualler sormasını) emrettiler. (O da) Resulullah'a (Arafat'ta vakfeye yetişemeyen kimsenin) hacc(ı) nasıldır? diye sordu. Resulullah da birisine emretti. (O kişi emre itaat ederek)

“Hac, Arafe günü (vakfe yapmak) demektir. Kim Müzdelife gecesini sabah olmadan (Arafat'a) gelirse haccı tamamdır. Mina günleri üçtür, kim acele eder de iki günde (Mekke'ye) dönerse ona bir günah yoktur” diye yüksek sesle bağırdı.⁷³

3.1.2.4. (نفي البأس) Sakıncanın Olmaması

Lügatte “be's” (بأس) kelimesi, meşakkat, sıkıntı, savaş, kuvvet⁷⁴, azap ve ceza⁷⁵ anlamlarına gelmektedir.⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de de bu anlamlarda kullanılmış olup, sakıncanın bulunmadığı şeklinde herhangi bir kullanım bulunmamaktadır.

Hadis kaynaklarına baktığımızda “be's” kelimesi, birçok yerde geçmekte olup daha çok fıkıh literatüründe bir şeyin câiz/mubah olduğunu ifade eden bir kullanım şekli ile karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlamdaki kullanıma ilişkin örnek:

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَنْجَعِيِّ كُنَّا نَرْقِي فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ تَرَى فِي ذَلِكَ فَقَالَ
أَعْرَضُوا عَلَيَّ رُقَاكُمْ لَا بِأَسَ بِالرُّقِيِّ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ شِرْكٌ

Afv bin Malik (r.a)'dan nakledildiğine göre:

“Biz cahiliye döneminde rukye yapardık. Hz. Peygamber'e, 'Ey Allah'ın resulü rukyeyi nasıl görüyorsunuz?' diye sorduk. Hz. Peygamber: “Yaptığınız rukyeyi bana gösterin! İçerisinde şirk olmadığı müddetçe bir zarar yok (câiz) buyurdu.”⁷⁷

⁷³ Ebû Dâvûd, “Menasik”, XI/1949.

⁷⁴ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arabî'l-Muhîd*, Dâru Lisani'l-Arab, Beyrût 1970, “be's” md., I/151.

⁷⁵ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1413/1993, “be's” md., s. 684.

⁷⁶ Cemaledîdîn Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî el-Fettânî (ö. 986/1578), *Mecmau Bihâri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzil ve Letâifu'l-Ahbâr*, Dâru'l-İmân, Medine 1415/1994, I/145.

⁷⁷ Muslim, “Selâm”, 22. Ayrıca bkz. Ebû İsâ Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sulemî et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu'l-Kebîr*, (thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, “Buyu”, 24; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî (ö. 303/915), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Abdulgaffar Suleyman Bundarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, I/85/129; İbn Mâce, II/2292.

3.1.2.5. (رفع القلم) Sorumluluğun Kaldırılması

Ref'ul kalem tabirinden kasıt, mükellefin yapmış olduğu bir fiilin sorumluluk açısından ele alındığında ona bir külfet yüklediğini, sorumlu tutulmadığını ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tabir kullanılmamakla beraber Hz. Peygamber'in hadislerinde bu tabire rastlamak mümkündür.

عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْوِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَخْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ

Ali b. Ebî Tâlib, Resulullah'ın “*Üç kişiden mesuliyet kalkmıştır. Uyumcaya kadar uyuyanda, (baliğ oluncaya kadar) çocuktan, akli başına gelinceye kadar delirenden*” buyurduğunu nakletmektedir.⁷⁸

Sonuç

Usûl literatüründe câiz kavramının şer'î bir hüküm olup olmadığı meselesi ihtilaflıdır. Aslında bu tartışma içerisinde olan usûl âlimleri bu tartışmanın terim ihtilafından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bazı usûl âlimlerine göre cevaz ahkâmı şer'iyeden değildir. Çünkü onlar cevaz'ın, tahyîr/serbestlik anlamına geldiğini, şer'î (teklifi) hükümde ise bir serbestliğin olmadığını, aksine bir külfet, bir meşakkat var olduğunu savunurlar. Buna karşın cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olduğunu savunan usûlcüler ise “dilerseniz yapın dilerseniz yapmayın” türünden hitapları Allah'ın bildirmesi olmasa, bilinemeyeceğinden hareketle bu da tahyîr yoluyla bir tür hitaptır diyerek kanaatlerini belirtirler.

Usûl literatüründe câiz kavramı İslâm hukukçularının ekseriyetine göre beş temel teklifi hükümden biri olan “mubah” kavramı ile eş anlamda kullanılmıştır. Her iki kavramda “yapılmasında veya terk edilmesinde mükellefe bir günahın terettüp etmediği şey” manasını ifade etmektedir. Usûl âlimlerinin cevaz/ibâha ekseninde farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bir kısım usûl âlimi câiz/mubahın “Şârî tarafından mükelleflerin serbest bırakılması” manasından yola çıkarak Şârî'in emrettiği/vücûb ve tavsiye ettiği/mendup fiillerin câizin alanının dışında değerlendirirken, bazı usûl âlimleri, câiz/mubahın “Şârî'in yasaklamayıp serbest bıraktığı bütün fiiller” manasından hareketle câizin tahrîmen mekruh ve haram dışındaki diğer hüküm kategorilerini kapsadığını belirtirler.

Çoğunluk usûlcü, cevaz ile mubah'ı eş anlamlı görüp, teklifi hüküm kapsamındaki mubah'ın, mubah olduğuna itikat etmenin gerekliliğinden yola çıkarak, cevaz'ı da şer'î bir hüküm kapsamında değerlendirirler. Nitekim

⁷⁸ Ebû Dâvûd, XI/481.

bunun aksi olması durumunda rükün, şart, sebep gibi vaz'î hükümlerin de şer'î hükümlerden olmadığını söylemek mümkün olur.

Kaynakça

- Abdulazîz Buhârî, Alâuddin Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 3. bsm. Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 1997.
- Abdulmunim, Mahmûd Abdurrahman, *Mu'cemu'l-Mustalahât ve'l-Elfâzi'l-Fikhîyye*, Daru'l Fazile, Kahire (t.y.)
- Alevî, Ali b. Şerif, *Ebvâbu'd-Duhûl li-Fehmi İlmi'l-Usûl*, Dârü'l-Beyza, (y.y.) 1418/1997.
- Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3. bs. (b.y) İstanbul, 1330.
- Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatu Muhammed, Kahire 1968.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İfav Yayınları, İstanbul 1998.
- Aybakan, Bilal, "İslâm'da Dinî Bilginin Doğası ve Usûl-i Fıkıhın Geliştirdiği Yorum Tarzı", M.Ü. İlahiyât Fakültesi Dergisi, XVIII, 2000.
- Bardakoğlu, Ali, "Câiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII.
- , "İstishâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XIII.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissunne Huseyn b. Mesud, *Tefsiru'l-Begavî (Mealimu't-tenzil)*, (thk. Hâlid Abdurrahman Ak), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987.
- Beyânûnî, Muhammed Ebu'l-Feth, *el-Hukmu't-Teklîfi fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1988.
- , "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, (b.y.) (t.y.)
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1985.
- Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XIX.
- Dîbânî, Abdulmecid Abdulhamid, *el-Minhâcu'l-Vâzih fi İlmi Usûli'l-fikh ve Turûku İstinbâti'l-Ahkâm*, Câmiatu Karyunus, Bingazi 1995.

- Ebu Dâvûd, Suleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *es-Sunen*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kable li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1414/1998.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- Fahreddin Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrût 1934.
- Fettânî, Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî, *Mecmau Bihâri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzil ve Letâifu'l-Ahbâr*, Dâru'l-İmân, Medine 1415/1994.
- Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1413/1993.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrût 1324.
- Hudârî, Muhammed b. Afîf el-Bâcurî, *Usûlu'l-Fıkıh*, el-Mektebetu't-Ticareti'l-Kubrâ, (y.y.) 1969.
- Husârî, Ahmed, *Nazâriyyetu'l Hukm ve Mesâdiru't-Teşrî fî Usûl'il-Fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrût 1986.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmaduddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Muhammed İbrahim Benna), Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvînî, *es-Sunen*, 2. bs. Şeriketu't-Tibâati'l-Arabiyye, Riyâd 1984.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arabi'l-Muhît*, Dâru Lisani'l-Arab, Beyrut 1970.
- İbnu'l-Hacib, Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *Muhtasaru Muntehe's-Sûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, (thk. Nezîr Hamad), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.
- İbnu's-Subkî, Ebû Nasr Taceddin İbnu's-Subkî Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed), Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1419/1999.
- İzmirlî, İsmail Hakkı, "Cevazın Ahkâmı Şerîden Olup Olmaması Hakkında Nizâa Nizâ-i Lâfzîdir" *Sebîlü'r-Reşâd*, XII/303, 1332, s. 296–301.
- İzzeddîn Abdulazîz b. Abdisselâm, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiye), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987.

- Ebu'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûlu'l-Hamse*, 1. bs. Beyrut 1422/2001.
- Karâfi, Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahim, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd), 2. bs. el-Mektebetu'l-Ezheriyye, (y.y.) 1414/1993.
- Mansûrîzâde, Muhammed Saîd el-İzmirî, "Cevazın Şerî Ahkâmdan Olmadığına Dair", *İslâm Mecmuası*, X, [t.y], s. 295–303.
- Medkûr, Muhammed Sellâm, *Mebâhisu'l-Hukm inde'l-Usûliyyîn*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1379/1959.
- _____ *Nazâriyyetu'l-İbâha inde'l-Usûliyyîn ve'l-Fukahâ*, 2. bs., Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1984.
- Molla Husrev, Mehmed Efendi, *Mir'âtu'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, Dersâdet 1321.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. el-Haccac, *es-Sahihu Muslim*, (neşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Daru't-Talia, Riyâd 2006/1427.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Abdulgaffar Suleyman Bundarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1991.
- Rahûnî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Musa, (thk. Yusuf Ahdar Kayyim), *Tuhfetu'l-Mes'ûl fi Şerhi Muhtasari Munteha's-Sûl*, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, Dubey [Dubai]1422/2002.
- Serahsî, Ebu Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Kitâbu'l-Mebsût*, Matbaasu's-Saade, Mısır (t.y.)
- Şabân, Zekîyyuddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (terc. İbrahim Kâfi Dönmez), Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1999.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd, *et-Tavzîh Şerhu't-Tenkîh*, (*et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh* ile birlikte), Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1998.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Marife, Beyrût (t.y.)
- Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sulemî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, (thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1998.
- Üzüm, İlyas, "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII.
- Vehbi Efendi, Mehmed, *Hulâsâtu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyât, İstanbul 1967.

İSLÂM HUKUK USÛLÜNDE CEVAZ KAVRAMI İ

- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Minhâc fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Sabine Schmidtke), Stuttgart, 1997.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed (ö. 1420/1999), *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd el-Medhâlu'l-Fıkhîyyi'l-Âmm*, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1967.
- Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedreddîn Muhammed b Bahadır b. Abdullah, *Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, 2. bs. Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûn, Kuveyt 1992.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, [çvr. Dr. Ahmet Efe (ve öte.)], Risâle Yayınları, İstanbul 1994.

